

JADID DRAMATURGIYASIDA OBRAZ PSIXOLOGIYASI: MA'RIFAT, ERKINLIK VA IJTIMOY KONFLIKT TALQINI

Ubaydulloyeva Vazira Azimjon qizi

293-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

magistratura bitiruvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22643860>

Annotatsiya. Tezisdagi jadid dramaturgiyasidagi obrazlar psixologiyasi ma'rifat, milliy uyg'onish va erkinlik g'oyalari bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Dramatik xarakter dialog, monolog, xatti-harakat, sahnaviy detal va ijtimoiy muhit birligida shakllanishi asoslanadi. Jadid dramasiidagi ziyoli va jaholatga berilgan obrazlar oddiy qarama-qarshi tiplar emas, balki davrning ma'naviy-ijtimoiy ziddiyatlarini ifodalovchi badiiy-psixologik modellar ekani ko'rsatiladi.

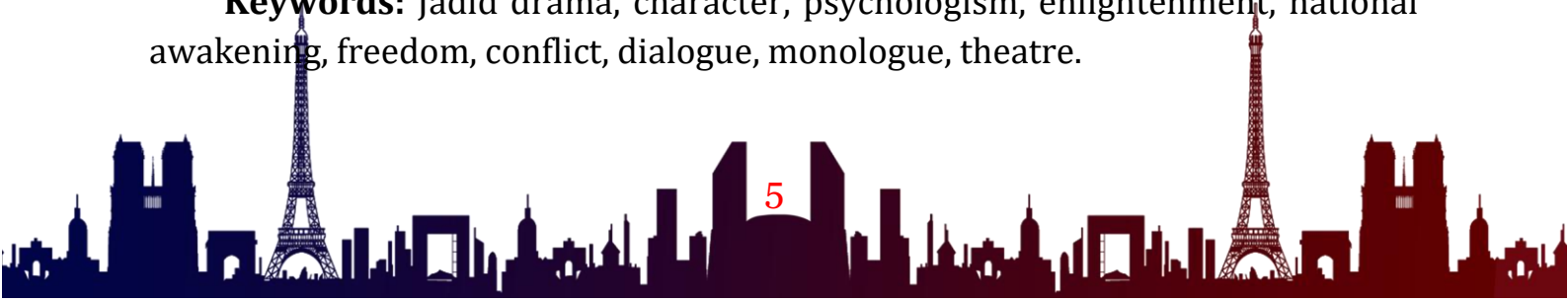
Kalit so'zlar: *jadid dramaturgiyasi, obraz, psixologizm, ma'rifat, milliy uyg'onish, erkinlik, konflikt, dialog, monolog, teatr.*

Аннотация. В тезисах психология образов в джадидской драматургии анализируется во взаимосвязи с идеями просвещения, национального пробуждения и свободы. Обосновывается, что драматический характер формируется в единстве диалога, монолога, действия, сценической детали и социальной среды. Показано, что образы просвещённой интеллигенции и людей, находящихся во власти невежества, в джадидской драме представляют собой не просто противопоставленные типы, а художественно-психологические модели, выражающие духовные и социальные противоречия эпохи.

Ключевые слова: джадидская драматургия, образ, психологизм, просвещение, национальное пробуждение, свобода, конфликт, диалог, монолог, театр.

Abstract. This study examines the psychology of characters in Jadid drama in relation to the ideas of enlightenment, national awakening, and freedom. It argues that dramatic character is constructed through the interplay of dialogue, monologue, action, stage detail, and the social environment. The study demonstrates that the representations of enlightened intellectuals and individuals constrained by ignorance in Jadid drama are not merely opposing character types but literary and psychological models that embody the spiritual and social contradictions of the period.

Keywords: Jadid drama, character, psychologism, enlightenment, national awakening, freedom, conflict, dialogue, monologue, theatre.

XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadid dramaturgiyasi milliy adabiyot tarixida yangi estetik tafakkur va faol ijtimoiy pozitsiyani birlashtirgan hodisadir. Aholining katta qismi savodsiz bo'lgan sharoitda teatr bevosita idrok etiladigan, jamoatchilik fikrini uyg'otadigan va islohot g'oyalarini keng qatlamlarga yetkazadigan samarali vositaga aylandi. Shu sababli jadid sahna asarlarida qahramonning shaxsiy taqdiri jamiyatning ma'naviy holati, ma'rifatga munosabati va tarixiy kelajagi bilan uzviy bog'landi. Obraz psixologiyasini o'rganish ushbu asarlarning g'oyaviy mazmunigina emas, balki inson ongidagi yangilanish va qarshilik mexanizmlarini ham anglash imkonini beradi.

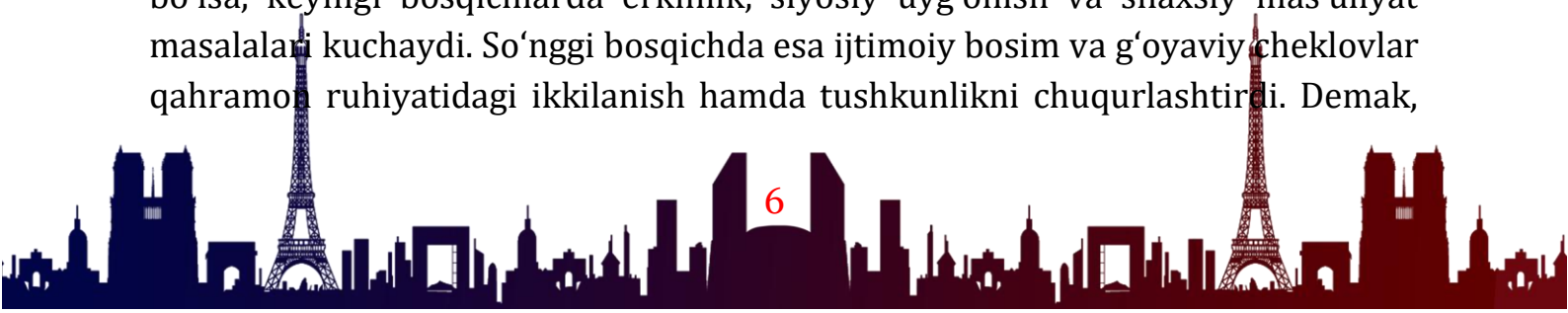
Tadqiqot maqsadi va metodlari

Tadqiqotning maqsadi jadid dramalarida obraz ruhiyatini yuzaga chiqaruvchi badiiy vositalarni tizimlashtirish hamda qahramon xarakteridagi o'zgarishlarning tarixiy-ijtimoiy sabablarini ochib berishdan iborat. Tahlilda tarixiy-qiyosiy, psixopoetik va struktur-semantik yondashuvlardan foydalanildi. Dramatik obrazni baholashda qahramonning xatti-harakati, nutqi va ohangi, dialog va monologlari, mimik-sahnaviy ifodasi, tashqi ko'rinishi hamda u shakllangan ijtimoiy muhit o'zaro bog'liq mezonlar sifatida qaraldi. A. Potebnyaning badiiy obraz individual psixologik mazmunga ega bo'lishi haqidagi nazariy qarashlari metodologik tayanch vazifasini bajardi [3; 6].

Natijalar va muhokama

Jadid dramaturgiyasi tarixiy jihatdan an'anaviy xalq tomosha san'ati, masxarabozlik va qiziqchilik tajribasi bilan bog'liq bo'lsa-da, mazmun va badiiy vazifa nuqtayi nazaridan yangi bosqichni boshlab berdi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonga rus, ozarbayjon va tatar teatr an'alarining kirib kelishi sahna shakllarining yangilanishiga yordam berdi. Biroq jadid teatri tashqi shaklni o'zlashtirish bilan cheklanmay, uni milliy ma'rifat va ijtimoiy islohot ehtiyojlariga moslashtirdi. Natijada tomosha ko'ngilochar hodisadan jamoaviy o'zlikni anglash maydoniga aylandi.

Sh. Rizayev jadid dramaturgiyasi rivojini 1911–1916-yillardagi shakllanish, 1917–1924-yillardagi taraqqiyot va 1925–1929-yillardagi fikriy tushkunlik davrlariga ajratadi [1; 5]. Mazkur davrlashtirish obraz psixologiyasidagi dinamikani tushunishda ham muhimdir. Dastlabki bosqichda qahramonlar ko'proq ma'rifat va jaholat o'rtasidagi keskin qarama-qarshilik asosida qurilgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda erkinlik, siyosiy uyg'onish va shaxsiy mas'uliyat masalalari kuchaydi. So'nggi bosqichda esa ijtimoiy bosim va g'oyaviy cheklovlar qahramon ruhiyatidagi ikkilanish hamda tushkunlikni chuqurlashtirdi. Demak,

obraz xarakteri statik emas; u tarixiy vaziyatning o'zgarishi bilan birga mazmunan murakkablashib bordi.

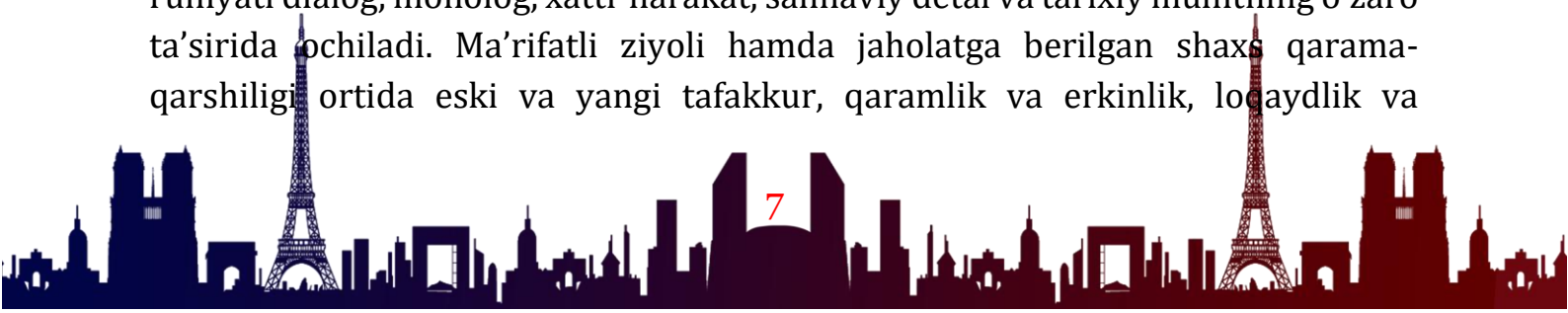
Dramatik janrda muallif bayonining cheklanganligi ruhiy holatni bevosita sahnaviy harakat orqali ifodalashni talab qiladi. Dialog qahramonlar o'rtasidagi tashqi konfliktni namoyon etish bilan birga, ularning dunyoqarashi, qo'rquvi, maqsadi va axloqiy tanlovini ham ochadi. Monolog esa obrazning ichki nutqiga yaqinlashib, tashqi xatti-harakat ortida yashiringan ruhiy sabablarni ko'rsatadi. Ohang, sukut, takror, murojaat, keskin savol-javob va sahnaviy harakat kabi vositalar verbal matndan tashqaridagi psixologik ma'noni shakllantiradi. Shu jihatdan jadid dramasidagi qahramon sahnadagi "g'oya tashuvchisi" bo'lish bilan birga, muayyan muhit ta'sirida qaror qabul qiluvchi tirik inson sifatida gavdalanadi.

Tahlil natijasida jadid dramasida ikki yetakchi psixologik yo'nalish ajralib turishi aniqlandi. Birinchi yo'nalish — ma'rifat, o'zlikni anglash va erkinlikka intiluvchi ziyoli obraz ruhiyati. Unda bilim shaxsiy kamolot vositasigina emas, millatni yangilash va tarixiy qaramlikdan chiqish sharti sifatida talqin qilinadi. Ikkinchi yo'nalish — jaholat, mutaassiblik yoki ijtimoiy loqaydlik ta'siridagi obraz ruhiyati. Bunday qahramonlar faqat "salbiy tip" vazifasini bajarmaydi; ular eskirgan ijtimoiy munosabatlarning inson tafakkurida qanday mustahkamlanishini ko'rsatadi. Ikki yo'nalish to'qnashuvi tashqi konflikt bilan birga qadriyatlar, kelajak tasavvuri va mas'uliyat haqidagi ichki kurashni ham yuzaga keltiradi.

Abdulla Avloniyning teatrning zohiriy maqsadi tomosha bo'lsa-da, botiniy vazifasi Turkiston yoshlarini siyosiy jihatdan birlashtirish va uyg'otishdan iboratligi haqidagi fikri jadid dramaturgiyasining strategik mohiyatini ifodalaydi. Shuning uchun o'qimishli qahramon obrazi ko'pincha muallifning ma'rifiy idealini namoyon etsa, bilimdan uzoq obraz hayotiy xatolar va ma'naviy inqiroz orqali ogohlantiruvchi vazifani bajaradi. Biroq obrazlarni faqat "ijobiy" va "salbiy" guruhlariga ajratish ularning psixologik mazmunini toraytiradi. Ularni tarixiy sharoit, tarbiya, ijtimoiy mavqe va axloqiy tanlov birligida tahlil qilish jadid dramaturgiyasining murakkab badiiy tabiatini to'laroq ochadi.

Xulosa

Jadid dramaturgiyasida obraz psixologiyasi milliy uyg'onish davrining asosiy ziddiyatlarini inson xarakteri orqali ifodalovchi badiiy tizimdir. Qahramon ruhiyati dialog, monolog, xatti-harakat, sahnaviy detal va tarixiy muhitning o'zaro ta'sirida ochiladi. Ma'rifatli ziyoli hamda jaholatga berilgan shaxs qarama-qarshiligi ortida eski va yangi tafakkur, qaramlik va erkinlik, loqaydlik va

fuqarolik mas'uliyati o'rtasidagi kurash mujassam. Jadid dramaturglarining muhim estetik yutug'i ijtimoiy g'oyani sahnaviy xarakterga aylantira olganidadir. Kelgusida alohida dramalar dialogik tuzilishi, sukut va remarkalarning psixologik funksiyasi hamda ayol obrazlarining ruhiy evolyutsiyasini qiyosiy o'rganish mazkur yo'nalishdagi ilmiy natijalarni chuqurlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rizayev Sh. Jadid dramasi. – Toshkent, 1997.
2. Botirova Sh. Hozirgi o'zbek romanlarida badiiy psixologizm: dissertatsiya. – Qarshi, 2019.
3. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent, 1980.
4. Qodirov M. O'zbek xalq tomosha san'ati. – Toshkent, 1981. – B. 36–37.
5. Rizayev Sh. Jadid dramasi. – Toshkent, 1997. – B. 113.
6. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – Москва: Искусство, 1976. – 614 с.